

de grote gebeurtenissen van zijn tijd en dat werkte door in de keuze van zijn thema's en zijn theoretische bespiegelingen. Zijn werk is vooral zo indrukwekkend en boeiend door zijn durf om zich over de meest uiteenlopende onderwerpen uit te spreken ook al sloeg hij de plank dan natuurlijk ook wel eens mis en was hij niet altijd consistent. Daaraan doet Kalberg geen recht.

Samenvattend: het boek is een getuigenis van diepgaande kennis van de grote denker, maar ontbeert het 'volle leven' en blijft daardoor wat steriel.

Ton Kee
(Groningen)

Literatuur

Radkau, Joachim (2005),

Max Weber: Die Leidenschaft des Denkens, München: Carl Hanser Verlag;

Bendix, Reinhard (1960),

Max Weber: An Intellectual Portrait, 1962 by Doubleday, Garden City, N.Y.

Pollack, D., O. Müller & G. Pickel (red.) (2012), *The social significance of religion in the enlarged Europe. Secularization, individualization and pluralization*, Farnham/Burlington: Ashgate, pp. 278, ISBN 9781409426219, GBP 54,-.

Detlef Pollack en Gert Pickel zijn momenteel de belangrijkste godsdienstsociologen in het Duitse taalgebied. Met behulp van aanzienlijke financiële middelen van de staat en de commercie (Volkswagenstiftung) zijn ze in staat grootschalige onderzoeken op te zetten. Belangrijk kenmerk van hun onderzoek is de Europese context. Daarmee leveren ze op hun eigen manier een grote bijdrage aan het debat over religie en religiositeit in Europa en Amerika. Pickel heeft bovendien al menig onderzoek gedaan naar religie in Oost-Europa, een gebied dat een interessant laboratorium is niet alleen voor religieonderzoekers. Kortom, een publicatie uit hun stal is bij voorbaat veelbelovend.

In deze uitgave gaan ze op zoek naar de 'social significance of religion and church in Europe'. Daarbij willen ze de 'factors of change' ontdekken die verantwoordelijk zijn voor de verschillen in diverse Europese landen. De data die ze daarvoor gebruiken komen uit het veldonderzoek *Church and religion* uit 2006 (en dat is niet bepaald recent). Deze grootscheepse enquête is door de auteurs opgezet en het databestand wordt in verschillende publicaties stuk voor stuk geanalyseerd. Het doel in deze publicatie ligt echter hoger. Pickel en Pollack willen een bijdrage leveren aan het fundamentele theoretische debat, welk van de drie meest gebruikte theorieën (secularisatiethese, markttheorie en individualiseringstheorie) het best de ontwikkeling van religie kan voorspellen. In de inlei-

ding worden deze drie theorieën zeer schetsmatig, bijna obligaat en weinig genuanceerd samengevat. Nieuwere of andere modellen die de plaats van religie in Europa kunnen duiden (bijvoorbeeld *vicarious religion* van Davie, maar er zijn ook andere) krijgen geen aandacht. Bovendien zijn deze drie theorieën al in hun eerdere publicaties behandeld en aan tests onderworpen. Waarom zetten de auteurs niet een stap naar voren en ontwikkelen ze niet een eigen model? Deze oppervlakkige theoretische analyse zal zich uiteindelijk wreken in oppervlakkige conclusies.

Het grootste gedeelte van het boek bestaat uit casusbeschrijvingen. Daarbij hebben de redacteurs veel moeite gedaan een zo representatief mogelijke selectie te maken. Er zijn katholieke, protestantse en orthodoxe landen, en gemengde, in Oost- en West-Europa in de selectie opgenomen: Finland, Ierland, Portugal, Duitsland, Polen, Rusland, Estland, Hongarije en Kroatië. Opvallend is dat Nederland er niet bij is. Ons land heeft toch decennialang met zijn religieuze ontwikkelingen de aandacht getrokken. Is dat nu voorbij of is de Nederlandse godsdienstsociologie te weinig aanwezig om de aandacht te kunnen trekken? Er is in de bijdragen een overmatige belangstelling voor christendom en kerk, weliswaar nog steeds de grootste speler op de markt maar daardoor is er weinig aandacht voor nieuwe religieuze ontwikkelingen of migranten. Merkwaardig is dat de auteurs van de casussen zonder uitzondering Dobbelaeres driedeling van secularisatie hanteren, terwijl er in de inleiding wordt gezegd dat er gefocust wordt op het individuele niveau. Is deze incongruentie aan de redacteurs ontsnapt?

Een bundel samenvatten is moeilijk, maar in dit geval is het bijna onmogelijk. De individuele beschrijvingen zijn over het algemeen middelmatig van kwaliteit en geen van de onbekende auteurs springt er echt uit. Bovendien werden de auteurs overduidelijk door de redacteurs gemaand zich aan een strak schema te houden. Alle bijdragen bieden in dezelfde volgorde beschrijvingen van de geschiedenis van religie en kerk in deze landen, van de verhouding met de overheid, enkele statistische overzichten, en een korte conclusie. Daarbij wrekt zich dat de auteurs zich allemaal beroepen op dezelfde onderzoeksdata, die de lokale situatie in één Europese mal giet. Zelfs als encyclopedisch overzicht, wat op zich handig zou zijn, is het niet een beetje spannend opgeschreven, en het biedt voor een geïnformeerde lezer weinig nieuws. Wanneer ik dat ook nog per bijdrage zou samenvatten, wordt de middelmatigheid nog eens gekwadeerd.

De redacteurs sluiten de bundel af met een conclusie. In plaats van dat ze ingaan op de bijdragen en die in samenhang proberen te brengen, presenteren ze zelf nieuwe gegevens uit hun onderzoek. Het vergt heel wat van de lezer om deze zelfstandige publicatie te relateren aan wat eerder is gepresenteerd. Misschien was het sowieso beter geweest als de auteurs zelf een boek hadden geschreven op basis van de verzamelde gegevens: thematisch geordend (verhouding staat, invloed geschiedenis, nieuwe religieuze bewegingen, maatschappelijke positie, etc.). Zij hadden dan de resultaten in vergelijkend opzicht kunnen presenteren en theoretisch analyseren. Nu is het een aardig overzicht

dan wel inleiding in theoretische debatten en in de religieuze situatie in verschillende Europese landen. Maar ook niet meer dan dat. Daarmee ligt het resultaat zeker ver onder de maatstaf die de redacteurs zichzelf hebben gesteld.

Erik Sengers
(Amsterdam)

Herck, Walter van, Guido Vanheeswijck & Stijn Latre (2013), *Radicale secularisatie?: tien hedendaagse filosofen over religie en moderniteit*, Zoetermeer: Klement/Pelckmans, pp. 256, ISBN: 9789086871124, € 22,50.

Als er filosofen aan het woord komen kun je afstand van de werkelijkheid verwachten, abstracties en weinig concrete feiten. Je mag dan wel hopen dat door die afstand een heldere helikopterblik ontstaat. Dat verwachtte ik zeker van een boek waarin de opvattingen van tien filosofen behandeld worden. Bovendien wordt de lezer gewaarschuwd. "Dit boek is geschreven door filosofen over filosofen". Het boek zet zich duidelijk af tegen sociologen die neutraliteit zouden nastreven! Als sociaal wetenschapper ben je best bereid de zaken eens vanuit een ander perspectief te bezien dus je begint, hoewel aarzelend, te lezen.

Het uitgangspunt van het boek is een bekend debat over secularisatie (!) vanaf halverwege de vorige eeuw tussen twee Duitse filosofen: Löwith en Blumenberg. De eerste, leerling van Heidegger, benadrukt dat de betekenis en het doel van de geschiedenis alles te maken hebben met de christelijke visie op de geschiedenis als heilsgeschiedenis. De moderne opvatting van geschiedenis is de gesecculariseerde versie van de christelijke oplossing voor het kwaad in deze wereld met aan het eind van de geschiedenis een laatste oordeel. Maar deze christelijke hoop op een finale overwinning van het goede over het kwaad is volgens Löwith sinds de middeleeuwen gesecculariseerd. Hoop is geloof geworden in de vooruitgang. De grote ideologieën van de 19de eeuw, liberalisme, nationalisme en socialisme zijn verantwoordelijk voor de Apocalyps die in de 20ste eeuw plaats vond. De Holocaust en de wereldoorlogen zijn de consequentie van een foutieve geschiedenisopvatting die het kwaad wil overwinnen door het uit te roeien.

Löwith's tegenstander, Hans Blumenberg, heeft een meer optimistische visie. De moderniteit is voor hem wel een legitiem project en geen continuering van apocalyptisch denken. Omdat de natuur sinds de nominalisten niet langer gezien kan worden als uitdrukking van Gods heilsplan, kan de mens de natuur bestuderen en zich zo staande houden tegenover natuurrampen.

Deze discussie tussen Blumenberg en Löwith wordt kort en abstract samengevat, en gaat dus eigenlijk vooral over de visie op en de interpretatie van geschiedenis. In de rest van het boek wordt dit debat, hoewel uitgangspunt, zelden hernomen, en zeker niet onderbouwd met historische feiten.